

БЪЛГАРИТЕ В СЕВЕРНОТО ПРИЧЕРНОМОРИЕ

ИЗСЛЕДВАНИЯ И МАТЕРИАЛИ

ТОМ XIII

МЯСТО И ФУНКЦИИ НА БЪЛГАРСКАТА ТРАДИЦИЯ В СЪВРЕМЕННАТА КУЛТУРА НА МЕТРОПОЛИЯ И ДИАСПОРА

Славка Петкова-Марчевска

В българските диаспори в Северното Причерноморие има почти до края на XX век само една българска култура – традиционната и тя има функцията на основна, след като официалната култура на държавите, в които живеят, се приема за чужда. Собствената култура на българите от диаспората претърпява известни изменения в някои свои дялове, под влиянието на културите на съседни народи, но като цяло се съхранява непроменена и продължава да изпълнява своята социално-формираща роля във всички области на живота.

В третата българска държава още веднага след създаването ѝ започва да се формира нова, професионална национална култура. Тази култура е твърде различна от традиционната, макар да имат и някои общи черти, като наличието на две култури продължава до нашето съвремие. Постепенно традиционната култура бива изтласквана от професионалната, имаща подкрепата на държавните институции. Така от основна, единствена култура на българите, традиционната постепенно бива превърната във второстепенна, присъстваща с някогашната си роля само в някои области на живота, само в някои моменти, а иначе приемана за остаряла, примитивна.

Въпросът за бъдещето на народната традиция като проблем на националната култура и като научноизследователска задача е обсъждан още в първите десетилетия след освобождението на България, продължава с променлива динамика в различните етапи от историята ни и до днес.

Този въпрос е бил разглеждан в две направления: съхраняване на традиционната култура и изграждане на нова, национална култура върху основата на етническата традиция.

Под съхраняване на традиционната селска култура (сега наричана аграрна) преди всичко се разбира, както в миналото, така и сега, записването с букви, с ноти, с танцопис или звукозаписна техника. Съществували са опити да се записват народните творения по различен начин: с църковнославянска писменост, с чужда писменост и на говоримия български; песните и свирните са записвани с църковни невми и с линейна нотопис, а игрите, хората и ръчениците и досега се записват с различни танцописни системи. При това е имало спорове в пресата и в научните публикации, по какъв начин, как е най-правилно да стане това записване. След като са направени, записите се прибират в архивите, а някои от тях се редактират и издават като книги. С това процесът по «съхраняване» завършва.

Идеята за съхраняване чрез продължаване съществуването на традиционната народна култура в нейния исконен вид като жива, усна култура има твърде малко застъпници. Такъв деец е Васил Стоин – поддръжник на традицията в нейната цялост, който още в ранните си публикации напомня на българската общественост за нейния дълг към собствената ѝ култура, само чрез която може да запази народността си: «Народът в своя обществен живот, в най-широк смисъл на думата демокрация, изказва своите мисли и чувства чрез общата песен, проявена напълно еднакво: няма ни публика, ни артисти – всички пеят, както и всички работят. Всяка жена и мома може да покаже най-свободно не само музикалните си дарования, но и да разкаже чрез песента си и тържеството на собствените си чувства и тъгата...» [Стоин 1927:4] Стоин апелира към културните среди и най-вече към това звено, което има мисията да осъществява предаването на традицията в новите поколения, възпитавайки ги в уважение към завещаното от дедите: «Досегашното възпитание на българския учител – единствения интелегентен човек в село, не му позволява да оцени и отдаде повече значение на това толкова важно народно богатство» [Стоин 1924:52] Поради характера на професионалната им подготовка, учителите в първата половина на миналия век не само че не подкрепят народната култура, но дори допринасят за отчуждаването на учениците от нея: «Ако той (учителят) не се отнася подигравателно с тия песни, най-малкото ги отминава с пренебрежение, а това не остава без последствие върху децата и родителите им» [Стоин 1924:52]

За голямата част от българската интелигенция, съхраняването на част от народната култура има смисъл само предвид превръщането ѝ като основа или по-скоро съставка в бъдещата художествена българска култура. При това чуждата, западно-европейска култура,

се представя като съвременна, напредничава, висока култура, на фона на наистина старата българска народна традиция, от което по техните виждания директно произтича необходимостта да се създаде нова българска култура в европейски стил и форми. Получавайки музикално, филологическо или друго висше образование в чужбина – независимо дали на запад или на изток, младият българин, връщайки се в отечеството си вече гледа на българската традиция от позицията на чуждата култура. В следствие въздействието на редица фактори, в българското общество се формира насоченост към промени за догонване, настигане и изравняване с «културните народи», като българската традиция е изключена от обхвата на културата. Подражанието на «културните народи» е водещо в процеса на съграждане институциите на българската държава и нейната култура. С малки изключения, творческата и интелегентска общественост се чуждее от собствените си корени и новата национална култура в по-голямата си част не е свързана с българската културна традиция. Дори столетие след освобождението, на песните, хората, говора и бита в българското село се гледа презрително.

Единици са тези от българските учени, педагози и творци, които оценяват съхраняването във висока степен на традиционната народна култура до началото на ХХ век, като отличаващо достойние и преимущество на българския народ пред други народи, загубили своята векове по-рано. Един от тях е Васил Стоин. Още в 1924 г. той отбелязва: «Политико-общественият живот на българското племе както в далечното, така и в по-близкото ни минало е способствал много за запазването на старите ни песни. ... У нас има запазени още много стари народни песни, каквито капацитетите-музиколози отнасят към твърде отдалечена епоха. За запазването им способства преди всичко най-практикуваният у нас начин на пеене: колективната песен.» [Стоин 1924:72-73] Разбирането на съхранената древна традиция като достойнство и културно превъзходство, довежда Васил Стоин до написването на «Хипотеза за българския произход на диафонията». Там той подчертава: «Знае се, че народните песни, както и говоримият език, могат да преживеят десетки столетия и при известни условия могат да запазят своята най-старинна форма.... Като търсих произхода на тези български народни песни, аз не само установих, че те имат структурата на песните, известни в история на музиката като диафония или органум (от VII или VIII век), но и предполагам, че диафонията е плод на българската музикална мисъл и че старите българи са я занесли в Италия.» [Стоин 1925:83, 89] Независимо

дали се приема или не хипотезата на Стоин за произхода на първата двугласна музика в Европа от етническата музика на старите българи, то тя е ярко доказателство за наличието на мироглед, основан върху традиционните български ценности.

От другата страна са възгледите, основани на ценностите на чужда култура, за които традиционната българска музика и въобще култура, изглежда остаряла, отживяла времето си, от което по техните виждания директно произтича необходимостта да се създаде съвременна българска култура в европейски вид. За съвместяване на традиционната с «високата», «модерната» европейска при превръщането ѝ в нова, българска култура са ратували много изследователи и творци – фолклористи и етнологии, писатели, художници, музиканти и пр. Ярък пример в това отношение са възгледите на Добри Христов, многократно изявявани в статии и публични лекции: «Едно засега е ясно: нашата простионародна музика, макар да представлява сбор от множество малки, често наивни мелодии, със своята вечна свежест и пребогата екзотична ритмична и тонова основа е за нас съкровищница, върху която ще се изгради бъдещата ни оригинална художествена музика, а на европейския учен свят ще даде импулс за съвършено нови научни заключения.» [Христов, 1925:221]

Докато по въпросите на записването на фолклора и превъплъщаване то му в новите форми на националната култура има различни гледища, то по отношение съдбата на традицията има почти единно становище – «убеждението за нейната обреченост» [Тодоров 1992:58]. Още в 1898 г. Иван Шишманов пише: «Стоим ний на прага на две култури, които се борят... Безсмислено е да се верва, че старата наша култура, която преди всичко се е съхранила в нашите народни обичаи и умотворения, ще може вечно да противустои на новата, която нахлува през всички пукнатини и дупки... С освобождението, с новия обществен строй се въвежда и нов чужд дух в народния живот. Нашите градища и паланки се надпреварват да поглъщат новата евтина манна, която им хвърчи от всички страни под етикета на съвременната култура» [Шишманов 1898:2-3]

От такова виждане произтича и заветния повик на Васил Стоин: «Залягайте да запишем повече песни..., наша първа грижа е събирането на градиво – изчерпателни сведения запо-нататъшни проучвания.» [Кацарова 1939:6]

В много свои публикации и беседи, в сборниците си с песни за деца и ученици, Добри Христов с любов и грижа пише за традиционната култура: «Да се погрижим за родната песен, защото тя е

собствената ни душа! Да я изучим основно, защото само върху нея и от нея ще бъде съграден великолепен палат – «художествената родна музика» [Христов 1927:2]; «Събрани така разумно, нашите хубави народни мелодии ще дадат подтик на музиколозите да направят своите научни изследвания върху тях. От друга страна, композиторите ни ще разработят суровите материали за училищно и общонародно пеене, както и за своите художествени творения от по-възвишен характер.» [Христов 1927:3] Въпреки патетично декларираните от Д. Христов достойнства на родната песен, всъщност за него тя е «суров материал». Този израз той повтаря и в други свои статии и беседи. Ако и почитателите – събирачи и изследователи на традиционната песенна култура мислят така, какви възможности е имала тя да оцелее?

Възхвалявайки «съкровищницата ни от простионародно музикално творчество», все пак е устремен към «възвишеното хармонично пеене», с постигането на което ще влезем в «редиците на културно издигнатите народни.» [Христов 1967:324] Тази насоченост за подражание не е само негова или на интелиганцията, получила образование в чужбина, тя е характерна черта на цялото българско общество по това време: «Жадния за нов живот българин със стихийен устрем бърза да навакса загубеното от вековете и да се приобщи със светлината на западната цивилизация и култура» [Христов 1967:341]

В моменти на задълбочен анализ, Добри Христов осъзнава реално произтичащото: «Някога ние давахме на русите култура, а сега оттам се насажда у нас нова хармонична музика. Много италианщина и немщина има в нея и тъкмо туй, срещу което много от русите се борят от два века, се насажда у нас». [Христов, 1976:337] Той е причастен към стремежите на епохата: планирайки музикалното образование в училище със знанията и идеалите на чуждата култура, видният български фолклорист, композитор и педагог преценява така народните песни: «Всъщност малко наши народни песни са годни за школко пеене. За тая цел е необходимо те предварително да се нагодят за нуждата на школната младеж.» [Христов, 1976:337]

Добри Христов не само записва и изследва българските народни песни, той е дълбоко приобщен и към другата традиционна българска музика – църковната: изследовател, автор на православна литургична музика и дългогодишен диригент на църковен хор – в църквата «Св. Седмочисленици» и в катедралата «Св. Александър Невски». Учудващо е при все това, че Добри Христов, както почти всички културни дейци от епохата, чрез творчество, педагогическа и обществена дейност се стреми да развива, да утвърждава у нас в богослужебната

практика западно-европейска музика, която по корените и основните си характеристики е католическа култура! Един от важните фактори за така лесното приемане на тази музика е посочен от него: «оттам (от Русия, бел. моя, С. П.-М.) се насажда у нас нова хармонична музика». [Христов, 1976:325] Всичко идващо от Русия се приема за православно и славянско, тоест наше, родно, независимо коренното му различие от практикуваната по това време народна култура.

Тези примери от перото на Добри Христов ясно разкриват процесите в българската култура след освобождението. Повечето българи тогава са живеели с единствената своя култура – устната народна традиция. Ориентиран по чужди образци и идеали, Добри Христов, както и много други учители, музиканти, поети от епохата, започва императивно да създава творчество за различни сфери: църковно, школко, концертно – и все в духа на «западната цивилизация и култура». И техните ученици, и учениците на техните ученици, и така до сега създават «новата» българска култура (музика, литература, изкуство). В много случаи тя е оценявана и дори награждавана на европейски конкурси и сравнително малко търсена от българите – отчуждено от непосредствения ни живот професионално изкуство, ориентирано по чужди ценности, създавано с чужди форми и художествен език.

В историята на българската култура по-късно отново има преломни епохи, в които тя отново бива насочвана към подражание на чужди ценности, модели, форми и език.

В кои сфери, по какъв начин и доколко присъства традиционната българска култура в съвременния ни живот?

Днес традиционната ни култура е много далече от нас. Освен най-дълбокия ѝ пласт, самата основа на начина ни на организация на живота в семейството и малките родови и съседски общности, който трудно можем да отделим и анализираме, всъщност само понякога се докосваме до традиционната култура на големите народни празници, на фестивал, на концерт, в музей и пр. Там тя обаче е вече експонат от наследството на дедите, не е част от живота ни – от празниците и от делниците.

Традиционната култура беше последователно и неотклонно изтласквана от живота на българина в българската държава, чрез различни способности: вменияване на чужди ценности, жинени и художествени практики, привличане на чужденци на работа в образованието и културните институции, забрана на народните празници и обреди под мотото на борба с религията, замяната на много от традиционните ритуали с нови, социалистически, създаване на нова, социалистиче-

ска култура, следващо отново чужди модели, вкарване на народната песен и танц в организираната самодейност и т. н. (факторите извън култура и образование са извън обхвата на настоящата статия) Така в българската държава книжовната писмена и речева норма, литературата на нея и официално поддържаните музикално, танцово, оперно, театрално и пр. изкуства, тоест **новата национална култура** е един от основните фактори, унищожавачи **традиционната българска култура**. Новата национална култура е навсякъде – в училищата и университетите, в читалища и школи, в медиите и във всички културни институции. Държавната културна и образователна политика няма за цел да подкрепя или възражда българските традиции. Остава ли пространство за традиционната култура? Почти не. Тя може да намери подслон само нейде в семейна среда – в малкото време, в което трудещата се наравно с мъжете българска майка може да отдели за изграждане на своето семейство.

В живота на българите от диаспората в Северното Причерноморие традиционната култура, както вече бе посочено, има други функции и друго място. В диаспората традиционната култура е единствената българска култура. Тя е основата, тя споява българската общност и я отличава от обграждащата я другост на чуждите култури. Тук официалната култура и образованието, понеже са на друг език и от друга култура, не оказват такова въздействие върху традиционната местна култура на диаспората, както това става в България. Колкото е по-голяма разликата между родната култура на диаспората и официалната култура на държавата в която е, толкова по-малко влияние оказва чуждата култура върху диаспората. При ниско ниво или отсъствие на целенасочена акултурационна държавна политика, в съчетание с не контролиран, независещ от държавата поминък, се осигурява възможност за практикуване и съхраняване на традиционната етническа култура. Това е потвърдено от изследвания в различни области на традиционната култура, например, при Николай Кауфман (Кауфман 1982:97-98)

В последния четвърт век обаче, освен многото икономически и политически промени, които оказват отрицателно въздействие върху традиционната култура на българите в диаспората, се появява още един фактор. Това са контактите с културата на старата родина. Няма да се спирам на частните пътувания и връзки, тъй като това е област сложна за проследяване и преценка. Интерес за настоящото изследване представлява въздействието, което оказва изучаването на български език, българска история и култура в училище и особено там, където има преподаватели от България. Трябва специално да

подчертаем специфичната ситуация, в която се поставя местната традиционната култура на диаспората, вследствие на контакта с националната българска култура.

Учебниците и начинът, по който се преподават дисциплините български език и литература, история и култура на България са изява на новата национална култура на България. Традиционната там почти не присъства.

Преподавателската, научно-културна и обществена дейност на командированите от българската държава учители в училищата на българската диаспора (в Молдова и Украйна) се развива само в насоката на националната българска култура.

Младежите от българската диаспора в Молдова и Украйна, които учат в български висши училища, получават образование, което коренно се различава от традиционната култура.

Концертите на български хорове, ансамбли сред сънародниците от диаспората и обратното, културните изяви, които те наблюдават, когато са в България или от различни форми на запис: те са също изява преди всичко на новата национална култура, развиваща се след освобождението

Литературата, списанията и вестниците, различни български телевизионни програми.

По всички тези канали децата и младежите от българската диаспора контактуват и усвояват във формалното образование наричаната национална, но със западноевропейски облик съвременна култура на България. И ако преди 1990 г. за хората в диаспората е имало един български език и култура – техния диалект и тяхната местна традиционна култура, то сега те са две. Към местния диалект и традиционна култура на диаспората се добавя и съвременната култура на метрополията. Така диференцирането на «българското» и идентифицирането с него е затруднено. Новата национална култура измества у новите поколения традиционната. Така сред българската диаспора започва да се заражда и развива същият процес, който някога е протекъл в България – на отчуждаване от традиционната култура, тази, която ги е съхранила като българи в условията на чужди държави.

Може ли нещо да се промени, така че традиционната култура на българската диаспора, ако все пак я ценим, да бъде поне малко подкрепена? Възможно е, но при условие че се обмисли и разработи целенасочена политика съвместно у двете страни: в министерствата на образованието и на културата в България и на местните образователни управи и обществени организации в диаспората.

В България и сред българската диаспора последните години се забелязва повишен интерес към традиционната култура – различните събори и фестивали на народното изкуство: песни, танци, свирни или носии, традиционна кухня, обреди. Обратния път към традицията обаче е труден, а за новите поколения и неизвестен.

ЛИТЕРАТУРА:

Кацарова, Райна 1939: Помен за Васил Стоин. В: Родна песен, № 9-10, с. 6.

Кауфман, Николай 1982: Народни песни на българите в Молдовска и Украинска ССР. Т. I. Предговор. София, с. 5-102.

Кауфман, Николай 2005: Мисли за традицията и съвременността в българската музика. В: Годишник на факултета по изкуства – ЮЗУ «Неофит Рилски». Благоевград, с. 98-101.

Стоин, Васил 1924: Към българските народни напеви. София, Известия на Етногр. Музей, т. 3-4, с. 71-88.

Стоин, Васил 1956: Българската народна музика. Метрика и ритмика. София.

Стоин, Васил 1956: Хипотеза за български произход на диафонията. Доклад, изнесен в Музикалната академия на 28 май 1925 г. В: Българската народна музика. София, с. 83-98.

Тодоров, Тодор 1992: Васил Стоин – живот и дело. София, с.58.

Христов, Добри 1967: Народните ни песни. Беседа, 1925 г. В: Музикално-теоретическо и публицистично наследство. Т. I. София, 1с. 212-221.

Христов, Добри 1927: Народната ни музика. – «Музикална основа», I. бр. 1, с. 2-3.

Христов, Добри 1967: Хоровото певческо изкуство. В: Добри Христов. Музикално-теоретическо и публицистично наследство. Т. I. София, с. 323-326.

Христов, Добри 1967: Сказка пред втория конгрес на народните хорове. (1929) В: Добри Христов. Музикално-теоретическо и публицистично наследство. Т. II. София, с.336-340.

Христов, Добри 1967: Музиката у нас около освободителната ни епоха и последствията от нея върху по-късното ни индивидуално творчество. Беседа на 12. II.1935. В: Добри Христов. Музикално-теоретическо и публицистично наследство. Т. II. София, с.340-342.

Шишманов, Иван Д. 1889: Значението и задачата на нашата етнография. В: СбНУНК, I., София.